

УДК 811.161.2'276.3- 053.2

ЗАХАРОВА Н.В.

*(Запорізький національний університет)***ДИТЯЧЕ МОВЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті проводиться аналіз основних теорій вивчення дитячого мовлення та найвідоміших підходів до класифікації основних етапів його становлення. Досліджено взаємозв'язок між внутрішніми природними задатками та зовнішніми умовами життя в процесі виникнення мовлення. Вироблено концептуальну базу подальшого зіставного дослідження мовлення дітей.

Ключові слова: дитяче мовлення, онтогенез, природне мислення, усвідомлене мовлення, теорія моногенезу мов.

Захарова Н.В. Детская речь как объект междисциплинарного исследования. В статье проводится анализ основных теорий изучения детской речи и самых известных подходов к классификации основных этапов ее становления. Исследована взаимосвязь между внутренними природными задатками и внешними условиями жизни в процессе возникновения речи. Разработана концептуальная база дальнейшего сопоставительного исследования детской речи.

Ключевые слова: детская речь, онтогенез, природное мышление, сознательная речь, теория моногенеза языков.

Zakharova N.V. Children's speech as an object of interdisciplinary research. The article presents the analysis of main theories of the investigation of children's speech and the most famous approaches to the classification of the main stages of becoming it. The interaction between the internal natural inclinations and the external conditions of life are researched. The conceptual framework for further comparative study of children's speech is developed.

Key words: children's speech, ontogenesis, natural thinking, conscious speech, monogenetic theory of language.

Актуальність статті зумовлена тим, що, незважаючи на численні дослідження, присвячені дитячому мовленню, дотепер існують прогалини в описі мовленнєвого розвитку дитини. **Мета** – дослідження дитячого мовлення як лінгвістичного феномена, що є необхідною умовою для вирішення багатьох теоретичних і практичних питань, пов'язаних із виникненням і розвитком людської мови. Це своєю чергою дозволить розробити концептуальну базу подальшого вивчення мовлення дітей у зіставному аспекті, що є основним **завданням** даної розвідки. **Об'єкт** дослідження – дитяче мовлення як надзвичайно складний мовним та психічний феномен, що потребує різноаспектного вивчення.

Психологічний підхід до вивчення дитячого мовлення розкриває фізіологічні процеси, які закладені в основу засвоєння мовлення дитиною, адже в психології мовлення тісно пов'язується з психікою людини і розглядається не абстрактно, а у зв'язку з загальною діяльністю людини, що спрямована на активну взаємодію з оточуючим світом, тобто як діяльність, яка на певному етапі розвитку дитини стає провідною.

У працях представників експериментальної психології та педагогіки кінця XIX – початку XX століття (В.П. Вахтеров, П.Ф. Каптерев, Б. Кітерман, І.І. Сікорський та ін.) активно використовувався описовий метод вивчення мовлення дітей дошкільного та деякою мірою шкільного віку, що дозволяло накопичувати багатий мовний матеріал, проте не давало підстав робити переконливі узагальнення про те, як саме відбувається процес засвоєння дитиною мови, у чому полягають закономірності та індивідуальні особливості формування лексики мовця, які фактори детермінують необхідний мінімум вербальних одиниць, що задовольняє потреби комунікації індивіда у певному віці. Такий психолого-педагогічний напрямок у XX ст. перейняли П.П. Блонський, Л.С. Виготський, М.І. Жинкін та інші.

Психолінгвістичний підхід поєднав психологічний, психофізіологічний, лінгвістичний, а також культурно-історичний підходи і таким чином дозволив найбільш адекватно змодельювати процеси, закладені в основі теорії мовленнєвої діяльності, яка вивчала всі прояви мовленнєвої поведінки носія мови. Таким чином, увага психолінгвістів зосереджувалася на питаннях мовленнєвого розвитку дитини під впливом поставлених суспільством потреб спілкування, етапах онтогенезу мовлення та оволодінні спілкуванням в онтогенезі, проблемах сприймання й розуміння мовлення тощо. Найбільш розповсюджена психолінгвістична трактовка дитячого мовлення зводилась до встановлення послідовності появи у висловлюваннях дітей тих чи інших одиниць і конструкцій та до кількісних підрахунків різноманітних класів слів дітей різного віку. При цьому надзвичайно малочисельними є праці, „де розвиток мовленнєвих здібностей дитини розуміється як послідовна будова багаторівневої системи” [Леонтьев 1972, с. 8].

Перші лінгвістичні систематичні розвідки дитячого мовлення з'явилися у Німеччині, коли Д.Тідеманн у 1787 році опублікував працю про розвиток мовлення свого сина. Праці

щоденникового характеру займали значне місце серед досліджень мовленнєвого розвитку дітей і в першій половині ХХ століття. Однією з ґрунтовних праць була книга Клари та Вільгельма Штерн „Die Kindersprache”, матеріалом для якої слугували записи мовлення їхніх дітей. Автори виокремили етапи засвоєння синтаксису, прослідкували процес ускладнення речення – від однослівного речення до складних конструкцій, а також розробили „спеціальну лінгвістику дитячого мовлення” [Львов 2000, с.180].

З середини 30-х – до другої половини 40-х рр. ХХ ст. засвоєння мовлення розглядається як поступове наближення до оволодіння правилами, які дозволятимуть продукувати правильні висловлювання, а саме мовлення дитини зіставляється з положеннями граматики, які вважаються нормативними.

Дослідження Ж. Піаже були присвячені з'ясуванню функції мовлення у дітей, внаслідок чого науковець розподіляє усі розмови дітей на дві групи, – егоцентричне та соціалізоване мовлення. Він також описав три види егоцентричного мовлення: 1) ехолалія (повторення) – дитина у віці 1-2 років повторює склади та слова заради задоволення говорити [Піаже 1994, с.18]; 2) монолог – діти 3-4 років думають і діють егоцентрично, не цікавлячись тим, чи слухають їх [Піаже 1994, с. 21] та 3) дуальний або колективний монолог.

У праці „Мислення і мова” Л.С.Виготський критично аналізує теорію відомого швейцарського психолога Ж. Піаже, зазначаючи, що мовлення потрібно досліджувати тільки співвідносно з навколишнім світом та свідомістю людини. Науковець також вважав, що розвиток дитячого мислення здійснюється не від індивідуального до соціалізованого, а навпаки [Виготський 1982, с. 324], тому в егоцентричному мовленні вчений вбачав перехідну стадію в розвитку мовлення від зовнішнього до внутрішнього.

В українському мовознавстві першою розвідкою дитячого мовлення вважається праця І.Я.Франка „Дітські слова в українській мові” [Франко 1976-1986, с. 123-126], у якій науковець описав особливості дитячого словотвору. Інший дослідник О.М. Гвоздьов одним із перших у східнослов'янській лінгвістиці окреслив шляхи формування лексичного та граматичного компонентів мовної компетенції дитини дошкільного віку. Вчений сподівався, проаналізувавши процеси оволодіння мовою та мовленням в дитячому віці, глибше збагнути закономірності мови й зрозуміти перспективи її розвитку [Гвоздев 1961, с. 215].

У другій половині ХІХ ст. в лінгвістичних розвідках як зарубіжних (Н.І. Берсенєва, Л.О.Дубравська, Т.В. Кузьміна, Н.І. Лепська, І.Г. Овчинникова, В.К. Марченко), так і українських (Т.М. Бурда, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, Т.Г. Линник, О.О. Рудьова та ін) дослідників, вивчення дитячого мовлення науковці безпосередньо пов'язують із проблемою походження мови. Дослідники часто у наукових працях підтверджували гіпотезу Дарвіна, згідно з якою індивід у своєму розвитку повторює історію людства. Процес походження мовлення відповідно повторює процес мовленнєвого розвитку дитини (онтогенез), а останній повторює процес історичного розвитку мови (філогенез).

Нам імпонує така думка, адже дитяче мовлення – це ніби місток від підсвідомого до свідомого. Дитині властиве початкове, природне, ненабуте мислення, але в процесі оволодіння засобами усвідомленого мовлення, а з ним і набутим людством досвідом, дитина перестає бути вільною в принциповому виборі. На кожному етапі свого розвитку дитина розуміє зміст слова по-різному, адже слово завжди означає щось, якийсь факт, явище, предмет, ознаку або відносини. Глибина, повнота і правильність відображення таких фактів, ознак або зв'язків змінюються в процесі розвитку дитини. Слово дитина засвоює дуже рано разом з властивим йому значенням, проте поняття, позначене цим словом, як узагальнений образ дійсності, зростає, розширюється і поглиблюється з розвитком дитини. У процесі мовленнєвої практики вона оволодіває фонетичною будовою і лексикою, засвоює закономірності словозміни й словотворення, логіку і композицію висловлювання, вдосконалює виразність свого мовлення. Але таким чином дитина отримує від оточуючих мовців не тільки канонізовані суспільством мовленнєві навички і вторинне, штучне мислення, а й певною мірою штучну загальну картину світу.

Чим вище стає рівень цивілізованості людини, тим важче інформації з підсвідомості проходити в світ, гальмуючись свідомістю. Ще більш складним є зворотній шлях – сприйняття

елементів навколишнього світу підсвідомістю. Тобто людина, потрапивши під вплив соціуму, вимушена користуватися вже ускладненим функціональним набором, до якого входить і мова.

Можна провести певні аналогії між дослідженням засвоєння дитиною мовлення і походженням мови як такої, внаслідок чого автономне дитяче мовлення співвідноситься з визначенням моносистеми світового мовного простору. У дитячому мовленні різних народів існують загальні стратегії і типи номінації. Матеріал автономного дитячого мовлення досить різноманітний в різних мовах, але є значна кількість загальних фонологічних та граматичних моделей модифікації, які викликають інтерес, наприклад: спрощення поєднань приголосних, заміна [г] іншим приголосним; шиплячі приголосні замінюються свистячими.

На думку С.Н. Цейтлін, дитяча граматики більш послідовна, ніж та, якою користуються дорослі [Цейтлін 2000]. Ця граматики, як зауважує авторка, спирається на більш загальні закономірності, морфологічні надмоделі. Створена таким чином система не зазнає винятків і логічних невідповідностей, зокрема в ній немає перешкод, які накладаються на носіїв мови граматичною нормою. Ненормативні морфологічні форми дитячого мовлення нагадують продукти мовної гри дорослих, але різниця в тому, що мовна гра базується на свідомому порушенні норми, тоді як дитина створений окаяналізм вважає єдиною можливою формою.

Наприкінці XIX – у першій половині XX століття вчені поступово переходять на рівень узагальнення і систематизації накопиченого за роки спостережень лінгвістичного матеріалу. Метою досліджень стає розробка єдиної базової теорії, спроможної пояснити, яким чином відбувається розвиток мовлення у дитини. Поступово стає очевидним, що для створення загальнолюдської моделі оволодіння мовою необхідно поєднати зусилля різноманітних гуманітарних дисциплін. Починаючи з кінця 70-х-80-х років XX століття, роботи, присвячені вивченню дитячого мовлення, характеризуються співробітництвом лінгвістики із соціологією (Е.Сноу, Ч.А. Фергюсон), етнографією (Е. Очс, Б.Б. Чіфелін), прагматикою (Д. Хаймс, С.Ервін-Тріпп). На стику когнітивних наук і лінгвістики з'являється когнітивна семантика (Ф.Кордье), у рамках якої досліджуються основні семантичні категорії дитячого мовлення, та онтолінгвістика, що спеціалізується на комплексному вивченні розвитку мовлення у дитини (С.Н. Цейтлін).

Незважаючи на відсутність єдиної теорії дитячого мовлення, що задовольняє усім вимогам сучасної науки, сьогодні спостерігається неабиякий інтерес до мовлення дитини як до особливого етапу онтогенетичного розвитку мовлення. Тому його розглядають у розрізі багатьох площин. Над питаннями номінативної діяльності в онтогенезі мовлення займаються О.С. Снітко, І.В. Сухан, О.О. Рудьова. Ними описано номінативні одиниці, складено типологію дитячих номінацій. [Рудьова 2002]. Специфіку фольклорності дітей різного віку аналізують Т.С.Бакіна, Н.В.Зозуля, Н.Я.Дзюбишина-Мельник [Бакіна 1997; Дзюбишина-Мельник 1996; Зозуля 2002]. О.Ю.Моїсеєнко на матеріалі сучасної англійської мови розглядає дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення [Моїсеєнко 1999].

Висновки. Кожен напрямок дослідження дитячого мовлення, переймаючи попередні теоретичні висновки та результати експериментів, вносить своє бачення в аналіз питань онтолінгвістики і слугує підґрунтям для створення єдиної теорії виникнення і розвитку людської мови. Зіставне вивчення номінативного аспекту дитячого мовлення в зв'язку з теорією моногенезу мов, виявлення універсалій на всіх рівнях мовної системи може бути **перспективною** наших подальших досліджень.

Література

- Бакіна Т.С. Сучасний фольклор школярів (Особливості творення й побутування): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. – К., 1997. – 24 с. *Вьготский Л.С.* Мышление и речь // *Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред В.В.Давыдова.* – М.: Педагогика, 1982 – 504 с. *Гвоздев А.Н.* Вопросы изучения детской речи. – М.: Изд-во АПН СССР. – 1961. – 471 с. *Дзюбишина-Мельник Н.Я.* Художнє слово в устах дитини // *Культура слова.* – К., 1996. – Вип. 48-49. – С. 155-160. *Зозуля Н.В.* Роль експресивності дитячого фольклору у формуванні мовної особистості дитини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 2002. – 17 с. *Леонтьев А.А.* Основные направления прикладной психолінгвістики в СССР // *Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолінгвістики.* – М.: Наука, 1972. – С.7-24. *Львов М.Р.* Основы теории речи. – М.: Академия. – 2000. – 240 с. *Моїсеєнко О.Ю.* Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.04. – К., 1999. – 20 с. *Пиаже Ж.* Речь и мышление ребенка. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 527 с. *Рудьова Е.А.* Номінативный аспект детской речи (на материале французского, греческого, английского и украинского языков): Дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.12. – Одеса, 2002. – 174 с. *Франко І.Я.* Дітські слова в українській мові // *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976-1986. – Т. 26. – С.123-126. *Цейтлін С.Н.* Язык и ребенок: Лінгвістика детской речи. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДІОС, 2000. – 240 с.